

АРАЛЫК ОТЧЕТУ
25-август–14-сентябрь 2015-ж.

17 - сентябрь 2015-ж.

I. КЫСКАЧА МАЗМУНУ

- Кыргыз Республикасынын Президенти Алмазбек Атамбаев 2015-жылдын 25-июлда парламенттик шайлоону 2015-жылдын 4-октябрга белгиледи. Шайлоо пропорционалдык системанын негизинде өткөрүлмөкчү, парламенттин 120 мүчөсү беш жылдык мөөнөткө жабык партия тизмеси менен жалпы элдик шайлоо округунан эки баскычтуу иреге менен шайланат.
- Шайлоо жана референдум өткөзүү боюнча борбордук комиссиясы (БШК) талапкерлердин тизмеси каттоо үчүн, талап кылынган шайлануучу депозитти төлөгөн баардык 14 партияны каттоодон өткөрдү. Калган жыйырмадан ашык шайлоого катышуу тууралуу ниетин билдиришкен партиялар керектүү документтерди жана шайлануучу депозитти төлөгөнү тууралуу далилди келтиришкен эмес. Баардык катталган партиялардын тизмеси, гендердик квотага, ж.о.э. улуттук азчылыктарга, жаштар жана ден-соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар жөнүндө талаптарын аткарышты.
- БШК үзгүлтүксүз ачык отурумдарды өткөзүүдө. Шайлоону БШК, 54 аймактык жана 2.400 жакын участкалык шайлоо комиссиялары аркылуу (АШК жана УШК) уюштурат. Көп АШКнын мүчөлөрү азыркы учурда ар кандай себептер менен кызматынан чыккандан кийин алмашылган. Бирок, БШКнын кээ бир чечимдери өз убагында жарыяланган эмес; ЕККУ Демократиялык Институттар жана Адам Укуктар Бюросу (ДИАУБ), Шайлоолорду Байкоо Миссиясынын байкоочуларына (ШБМ) кээ бир АШКна кирүүгө уруксат берилген эмес, себеби аккредитация тууралуу токтом кеч жарыяланган.
- Биринчи жолу, шайлоодо шайлоочулардын идентификациясы бармактын изин сканерден өткөзүү жана шайлоочуларды текшерүүгө колдонулат жана бардык шайлоо участкаларында автоматтык эсептөө үкөктөрү (АЭУ) добуштарды автоматтык түрдө эсептейт; бирок, расмий добуштун жыйынтыктары кол менен эсептөөнүн негизинде аныкталат.
- Шайлоочулардын тизмеси жарандардын биометрикалык каттоо маалыматын камтыган Кыргыз Республикасынын калкын бирдиктүү мамлекеттик реестринин (КБМР) негизинде түзүлөт. Биометрикалык каттоодон өтпөгөн жарандар шайлоочулардын тизмесине киргизилбейт жана ошонун негизинде шайлоого катышканга акысыз болушат. Жогорку Соттун Конституциялык палатасы 14-сентябрда Биометрикалык каттоо мыйзамы Конституцияга туура келүүсүн билдирген. 14-сентябрга карата шайлоочулардын тизмеси 2.6 миллион шайлоочуларды камтыган.
- Шайлоо астындагы үгүт кампаниясы расмий түрдө 4-сентябрда башталган. Кампаниянын башталганынан тартып, партиялар активдүү түрдө өлкөнүн региондорунда үгүт иштерин жүргүзүүдө.

- Шайлоо жөнүндө мыйзамы массалык маалымат каражатарга (ММК) эфирдик убакытты акыга сатууга жана басма аянттарын партияларга бирдей шартта берүүгө уруксат берет. БШК аккредитация талаптарга ылайык, саясий жарнамаларды акы аркылуу эфирге чыгарууну пландаштырып жаткан массалык маалымат каражаттарына койду. Толугу менен же жарым жартылай мамлекетке таандык болгон же мамлекеттик бюджеттен каржыланган ММКтар, эфирдик убакытты жана басма аянттарын акысыз бериши керек; азыркы учурда, бул талапты эки ММК гана аткарып жатышат.
- Азыркы учурга чейин, БШКсынын отурумунда расмий түрдө эки арызды карап чыкты, ошол эле учурда, БШКнын жумушчу топтору тарабынан көпчүлүк арыздар формалдык эмес түрдө чечилүүдө. БШКнын бардык үч датталган чечими сот тарабынан колдонгон.
- ЕККУ/ДИАУБ Шайлоолорду байкоо миссиясы 25-августа Бишкек шаарында ачылды, негизги топ 15 мүчөдөн турат жана 22 узак мөөнөттүү байкоочулары өлкөнүн ар башка региондоруна жиберилген.

II. КИРИШҮҮ

Президент Алмазбек Атамбаев 2015-жылдын 25-июлда парламенттик шайлоону 2015-жылдын 4-октябрга белгиледи. Шайлоо жана референдум өткөзүү боюнча борбордук комиссиясы (БШК) тарабынан келген чакыруунун негизинде, ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ЕККУ/ДИАУБ) 25-августа Шайлоолорду байкоо миссиясын (ШБМ) орноткон. Элчи Борис Фрлец жетектеген ШБМ Бишкек шаарында жайгашкан 15 мүчөдөн турган негизги топ жана 2-сентябрда өлкө боюнча 10 ар башка райондоруна жиберилген 22 узак мөөнөттөгү байкоочулардан турат. ШБМна, ЕККУнун 19 мүчө мамлекеттеринен келди. ЕККУ/ДИАУБ мүчө мамлекеттерден шайлоо күнүнө карата, добуш берүү, добуш саноо жана жыйынтыкты чыгаруу жараянына байкоо жүргүзүү үчүн 350 кыска мөөнөттүү байкоочуларды (КМБ) жиберүүсүн сунуштады.

III. КЫСКАЧА ТАРЫХ

2010-жылдын Конституциясына ылайык, Кыргыз Республикасы жарым парламенттик башкаруу системасын киргизилген, мыйзамдык бийлиги бар 120-орундук бир палаталык Жогорку Кенешти тургузду. Өкмөттү премьер министр башкарат, аны өкмөткө 50 пайыздан ашык орунду ээлеген партия дайындайт; андай партия жок учурунда, Президент көпчүлүк коалицияны жана өкмөттү түзө турган партияны тандайт. 2010-жылдагы парламенттик шайлоолордо, беш партия парламентте орун алышкан, анын үч партиясы өкмөттүк коалицияны түзүшкөн, 2 партия оппозицияга өтүшкөн. 2010-жылдан тартып башкаруучу коалиция үч жолу алмашылган. Азыркы башкаруучу коалиция *Кыргызстан-Социал Демократ Партиясы* - (КДПК), парламентте¹ 26 оруну менен, *Ар-Намыс* (25 орун), жана *Ата-Мекен* (18 орун). *Ата-Журт* (28 орун) жана *Республика* (23 орун) оппозицияда турушат.

2013-жылы Президент «калыс жана таза шайлоо үчүн» шайлоо процессин жакшыртуу пландарын жарыялаган. Негизинен, шайлоочуларды каттоо жана бюллетендерди сканерлөө технологиясын колдонуу стратегиясы, потенциалдык манипуляциялоону азайтуу жана шайлоо процессин жакшыртуу үчүн сунушталган.

Буга чейин ЕККУ/ДИАУБ Кыргызстанда² сегиз шайлоодо жана бир референдумда байкоо

¹ Президент Атамбаев 1993-жылы КСДП партиясын тургузганга жардам көрсөткөн жана 1999-жылдан тартып 2011-жылга чейин төр ага болгон.

² [Мурунку ЕККУ/ДИАУБ Кыргызстан тууралуу отчетторду](#) көрүнүз

жүргүзгөн. 2011-жылы болгон Президенттик шайлоодо, ЕККУ/ДИАУБ жыйынтыктоочу отчетунда шайлоо «тынчтык маанайда өтүү, бирок жетишпегендиктер басып көргөзгөндөй чынчыл шайлоо процессин жакшыртып, демократиялык практиканы эл аралык милдетмелерге ылайык бекемдөө» тууралуу бекитилген.

IV. УКУКТУК НЕГИЗ ЖАНА ШАЙЛОО ТУТУМУ

Парламенттик шайлоолор адегенде 2010-жылдын Конституциясы менен тартипке салынат. 2011-жылдын Президенттик жана Парламенттик шайлоолор Конституциялык мыйзамы (мындан ары - Шайлоо мыйзамы), жана 2011-жылдын Шайлоо жана референдум өткөзүү боюнча КР борбордук комиссиясы. Башка маанилүү мыйзамдарга, Саясий партиялар тууралуу мыйзам, Тынчтык чогулуштар мыйзамы, Биометрика каттоо мыйзам, Административдик жоопкерчилик тууралуу Кодекс жана КР Кылмыш кодекси кирет. БШК чечимдерди укуктук структураны толукташ үчүн жана шайлоо процессин башкаруу үчүн чечимдерди чыгарат. Өзүнчө БШКнын чечимдери шайлоо мыйзамында³ көргөзүлбөгөн талаптарды орнотушууда.

Бул 2011-жылдын Шайлоо мыйзамынын астында болуучу биринчи парламенттик шайлоолор болмокчу. 2015-жылдын апрель айында Шайлоо мыйзамында сөзсүз түрдө шайлоочунун биометрикасын идентификациялоо, бюллетенди сканер аркылуу колдонуу, шайлоо диспуттары тууралуу чечимдерди жеңилдетүү, шайлоо депозитин көтөрүү, кампанияны каржылоону көтөрүү жана коротуу лимиттери тууралуу киргизилген. Биометрикалык каттоо жөнүндө үч арыз Жогорку соттун⁴ Конституциялык палатасында берилген, алар 14-сентябрда Биометрикалык каттоо мыйзамы Конституцияга туура келет деп белгиленген.

21 жашка шайлоого күнүнө чейин толгон тандоого активдүү укугу бар шайлоочулар парламентке шайланыша алат, эгерде алардын убакыты өтө элек соттолуусу болуп же мыйзамга ылайык өчүрүлө элек болсо. Парламенттин мүчөлөр беш жылдык мөөнөткө жалгыз жалпы элдик шайлоо округу менен пропорционалдык жабык тизме системасы аркылуу шайланат. Көз карандысыз талапкерлерге парламенттик шайлоолорго катышууга тыюу салынат. Орундарды утуш үчүн саясат партиясы аз дегенде жалпы республикалык шайлоодо 7 пайыз жана аз дегенде 0.7 пайыз ар бир 7 региондо (областар), ошондой эле Бишкек жана Ош шаарларында алышы керек: бул эки баскычтуу иреге буга чейин ЕККУ/ДИАУБ жана Европанын демократия комиссиясынын кеңеши тарабынан (Венеция Комиссиясы) мыйзамы менен сыноого алынган.⁵ Конституциянын негизинде Жогорку Кенештин бир дагы партиясы 65 мандаттан ашык алуусуна чектөө киргизилген, бул жөнүндө ЕККУ/ДИАУБ отчетторунда белгиленген.

V. ШАЙЛООНУ БАШКАРУУ

Келе жаткан шайлоолорду үч деңгээлден турган шайлоо комиссиялар башкарат: БШК, 54 аймактык шайлоо комиссиялар (АШК) жана 2.400 жакын участкалык шайлоо комиссиялары (УШКы)⁶.

³ ММК жана Жарандар жана чет элдик байкоочулар бөлүмүн караңыз.

⁴ 14-сентябрда Жогорку Сот тарабынан Биометрикалык каттоо мыйзам тууралуу эк арыз четке кагылган жана конституционалдык экенин колдогон. Үчүнчү кайрылуу Шайлоо мыйзамында талап кылынуучу шайлоочулардын тизмесине киргизүү үчүн биометрикалык каттоо өтүү тууралуу маселе 23-сентябрьга боло турган уугда күтүлүүдө.

⁵ [ЕККУ/ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын Шайлоо мыйзамы тууралуу долбор жөнүндөгү биргелешкен корутунду караңыз.](#)

⁶ БШК кошумча 39 шайлоо участокторун Бишкек шаарында жана 7 шайлоо участоктору Ош шаарында көп сандагы ички мигранттардын өздөрүнүн туруктуу катталган жерлеринде эмес, шайлоо даректери боюнча ушул шаарларда добуш берүүнү каалагандар үчүн уюштурулган.

БШК беш жылдык мөөнөткө парламент аркылуу шайланган туруктуу орган болуп эсептелет. Ал 12 мүчөдөн турат. Президент, парламенттик көпчүлүк жана парламенттик оппозиция ар бири төрт мүчөдөн дайындайт. Азыркы БШКнын курамы 2011-жылдын июль айында тандалган; анын ичинде төрт мүчөсү, эки төр аганын орун басарларынын бирөсү аял киши⁷.

БШК шайлоону уюштурганда жана мыйзамдын негизинде, коллегиялдуу жана ачык иш алып барууга жоопкерчиликтүү. БШКнын отурумдары партиянын өкүлдөрүнө, массалык маалымдоо каражаттарына, байкоочуларга ачык ж.о.э. ага БШК мүчөлөрүнүн жана партиянын өкүлдөрү ортосунда болгон негизги жана кенен талкуулары дагы кирет.⁸ Бирок, БШК отурумдарынын күн тартибин алдын ала жарыялабайт жана көбүнчөсү чет элдик байкоочуларга боло турган отурумдары тууралуу алдын ала маалымдашпайт. Кээ бир БШК чечимдери толук эмес жана кечигүү менен жарыяланган, ошону менен шайлоонун⁹ ачыктыгына таасирин тийгизген. ЕККУ/ДИАУБ ШБМсынын байкоочуларына бир нече АШКна кирүүгө тыю салынган, анткени БШК вебсайтында, БШК байкоочуларды аккредитациялоо жөнүндө чечими кеч жарыяланган.¹⁰

АШК жана УШК туруктуу органдар болуп эсептелет. Алар эки жылдык мөөнөткө саясий партиялар жана жергиликтүү өз алдынчы башкаруу органдарынын арасынан турган талапкерлерден түзүлөт.¹¹ Көбүнчө АШК жана УШК мүчөлөрү азыркы учурда ар кандай себептердин негизинде алмашылган. Алардын чакырылып алышы: талапкерлерге таандык экендиги, УШК мүчөлөрүнө айлык акынын төлөнбөшү жана түшүм жыйноодо бош эмес болуп жүргөндүгүнө байланыштуу болгон.¹²

Биринчи жолу, бардык шайлоо участокторунда бюллетень үкөкчөсүнө тиркелген автоматтык эсептөөчү жабдуулар менен жабдылат.¹³ Бирок, бир гана кол менен эсептелген добуштардын жыйынтыгы мыйзамдык түрдө бекитилет. БШК тестти уюштурушкан жана элге үкөктөрдү демонстрациялаган, жана ишкердүүлүк менен, УШКда аларды колдонуу боюнча окутууларды жүргүзүүдө. Бирок, жабдуулардын функционалдыгы тууралуу документтер жарыяланган эмес жана системаны көз карандысыз аудит өткөзгөн эмес.¹⁴

VI. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

Добуш берүүгө шайлоо күнүнө чейин 18 жашка толгон жарандар укуктуу, түрмөдө жаза тартып жаткандардан жана мыйзамдык түрдө эмгекке жараксыз деп жарыялангандар укуктан ажыратылган. Бул шайлоодо шайлоочуларды каттоо процесси манилүү өзгөрүүлөргө ээ болду. Шайлоочулардын тизмеси Мамлекеттик Каттоо Кызматы (МКК) тарабынан иштелип чыккан Калкын бирдиктүү мамлекеттик реестринин (КБР) негизинде болот. Бул чара калкты каттоодо так эмес киргизүүлөрдү азайтуу жана шайлоодо укуксуз

⁷ БШК бир мүчөсү орунунан шайлоолордо талапкер катары катышыш үчүн баш тарткан.

⁸ Отурумдан кийин, БШК кээде иш жолугушууларын өткөзөт, жана бул байкоочулар үчүн ачык эмес.

⁹ БШК протоколдордун жыйынтыгын түзүү формасы жана шайлоо бюллетендин формасын түзүү чечимдери тиркемесиз жарыяланган. Чет элдик байкоочуларды аккредитациялоо чечими (№ 130) аны кабыл алынган күндөн тартып беш күндөн кийин жарыяланган.

¹⁰ Аксы, Баткен шаары, Баткен району жана Каракол АШКлары.

¹¹ Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан берилген талапкерлердин тизмеси мамлекеттик эмес уюмдардын шайлоочулар топторунун сунуштарынын негизинде түзүлөт.

¹² Жогору дэңгээлдеги комиссиялар төмөнкү дэңгээлдеги комиссиянын мүчөлөрүн резерв тизмедеги адамдар менен алмаштырышкан жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу тараптын талапкерлери жана саясий партиялардын өкүлдөрүн кошкондо.

¹³ Участкалар жабылып колго эсептөөгө чейин, сканерлер добуш жыйынтыктарын БШКна коопсуз байланыш аркылуу жөнөтөт, шайлоо участкаларында интернет байланышы менен камсыздалат.

¹⁴ Система Түштүк Кореядан болот жана системанын компоненттери ошол жактан тастыкталганы тууралуу ЕККУ/ДИАУБ ШБМа маалымдашкан, буга карабастан, коомдук отчет мүмкүн эмес.

кыймыл аракеттерди азайтуу механизми катары киргизилген. Жарандар МККна биометрикалык маалымды тапшырыш зарыл, болбосо алар шайлаганга катталбай калышат.¹⁵ Шайлоо күнү, шайлоочулардын идентификациясы бармактардын тагы туура келүүсүнүн негизинде болот.¹⁶

14-сентябрга карата 2,619,575 шайлоочу катталган¹⁷. Буга 16000 чет жакта жашаган жана Кыргыз дипломаттык миссияларга биометрикалык маалымдарын тапшырган жарандар киргизилген.¹⁸ ЕККУ/ДИАУБ ШБМсынын маектешкен адамдар биометрикалык идентификациялоо концепциясын колдошконун айтышкан. Кээ бирлери мындай комплекстүү процессти кыска мөөнөттө ишке ашыруу тууралуу олуттуу бушайман болгондугун билдиришти. Жарандардын көпчүлүк саны каттоодон өтпөгөнү белгилүү, себеби, алар алыс жактарда турушат, кызыкчылыгы жок же биометрикалык маалымды берүүдөн коркуу, анын туура эмес колдонуусу жана жеке маалымды коргоосу көйгөй болууда, бул маселе кээ бир өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан көтөрүлгөн. Кээ бир саясий партиялар ЕККУ/ДИАУБ ШБМсына, сөз түрдө биометрикалык каттоодон өтүү жана шайлаганга конституциондук укукту чектегени тууралуу каршылыктарын билдиришкен. МККты жана БШКсы жарандарды каттоодон өтүүгө чакырып жана өздөрүнүн маалымдарын текшерүү тууралуу үгүт иштерин башташты. Бирок, бул процесс тууралуу мүмкүн болгон коомдук маалымат жетишпегендей, кээ бир жарандардын бушайман болуусун жана күмөн саноосун четке какпагандай көрүнөт.

20-августан тартып 19-сентябрга чейин шайлоочулар өздөрүн УШКнан шайлоочулар тизмесинин каттоосунан тастыктай алышат, онлайн же МККнын тынымсыз 19 байланыш телефондору аркылуу тастыктай алышат, ошондой эле “шайлоо дарегин”, азыркы убактылуу турак жайына²⁰ жараша жазууга оңдоо киргизишин сураныша алышат. Шайлоочуларды идентификациялоо жабдуусунун тестирилөө жана МККнын шайлоо күнү иштеген операторлорун окутуу азыркы учурда өрчүүдө.

Шайлоо күнү ID карталары жана паспорттору барлар гана шайлоочулар идентификациялоодон өтүүгө уруксат берилет. Өкмөт эски ID (1994-жылдын үлгүсүндөгү паспорттору) бар 28,000 шайлоочулардын жана камакка алынгандардын паспорттору жок болгондугуна байланыштуу маселе дагы деле чечиле элек.

VII. ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО

25-августтун мыйзамдык мөөнөтүнө карата эң мурунку 34 партиялардын ичинен 14 саясий партия шайлоого катышууга болгон ниеттерин жарыялашкан жана талапкерлердин тизмелерин БШКга тапшырышып талап кылынуучу 5 миллион сом²¹ шайлоо депозитин төгүшкөн. Депозит, беш процент добушту бүт өлкө бонча алган партияларга гана кайра кайтарылып берилет.

¹⁵ Сөз түрдө биометрикалык маалымды тапшыруу 2014-жылдын октябрь айынан баштап киргизилген, жана бул шайлоолорго, шайлоочулардын тизмесине киргенге каалагандарга акыркы мөөнөт 19-сентябрь болуп эсептелинет. Манжалардын изин, сүрөт жана кол коюлар скан аркылуу электрондук маалым катары чогулуп, КБР киргизилет.

¹⁶ Беш жолку аракет кылуунун негизинде туура келишпесе, анда шайлоочунун сүрөтү биометрикалык маалым катары каралат. Шайлоо тууралуу мыйзамында жабдуунун бузулуп калышы тууралуу алдын ала иш чара көрүү тууралуу процедурасы каралган эмес.

¹⁷ Шайлаганга конституциондук укугу бар жарандардын жыйынтык саны так эмес, анткени башка институттар БШК жана МКК такыр башка чоң цифралар менен иш алып барышууда.

¹⁸ Бул буга чейин чет жакта катталган жарандардын санынын жарымынан да аз.

¹⁹ 7-сентябрга карата МККты 6000 тынымсыз байланыш аркылуу чалууларды кабыл алышкан.

²⁰ Болжол менен 200,000 Бишкек шаарында турган ички мигранттар шайлоо дарегин аркылуу шайлоого өтүнүчтөрүн бере алат.

²¹ 72.800 Еврого барабар (1 Евро болжол менен 68,6 Кыргыз Сомуна барабар)

Шайлоо мыйзамы, талапкерлердин тизмесине бир нече милдеттүү квоталарды коет, партиялар каттоодон өтүшү үчүн аткарышы зарыл. Партиялардын талапкерлер тизмесинде жок дегенде 30 пайыз ар бир жыныстын өкүлдөрү болушу керек, ошону менен бирге төрт талапкерлердетурган ар бир топтун бири азыраак көрсөтүлгөн өкүлдөрүнөн болушун камсыз керек. Андан тышкары, партия эң аз дегенде талапкерлердин 15 пайызы аз улуттардын өкүлдөрү болуусун, 15 пайызы, 35 жаштан жаш жарандар жана аз дегенде 2 мүмкүнчүлүгү ден-соолугуна байланыштуу чектелген талапкер болуусун камсыз кылуусу тийиш.²² БШК сунуштарына жараша, кээ бир партиялар соңку тизмелери квотага жооп бериш үчүн жаңылантырышкан.²³

Шайлоо мыйзамдын 61.3 беренесине ылайык, БШК партиялардын каттоо документтерин алган күндөн тартып партиянын талапкерлер тизмесин каттоосун 10 күндүн ичинде чечет. БШК коюлган мөөнөткө жооп берген эмес. Тескерисинче, бардык 14 партиялардын талапкерлердин тизмелери, жалпы 2,151 талапкерлер саны менен 3-сентябрда каттоодон өтүшкөн.²⁴ БШК талапкерлерди каттоодон баш тарткандыгынын негизги себеби, алардын соттолгондугу алып салынбаганы же мыйзамда белгиленген тартипте жоюлбагандыгы болду.²⁵ Бул тыюуга таандык болгон талапкерлердин кээ бири, өз ыктыяры менен талаптарын алып салышкан, башкалары партиялар тарабынан тизмеден алынып салынган.

VIII. ҮГҮТ ЖҮРГҮЗҮҮ ЖАНА КАРЖЫЛОО

Саясий партия системасы фрагменттүү, 203 саясий партия расмий түрдө Адилет министирлигинде катталган. Келе жаткан шайлоого алдын ала, кээ бир партиялар өлкөнүн регионалдык бөлүнгөн, түндүк жана түштүк тараптарына чыгуу мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу үчүн биригишкен: Бул партиялар *Ата Мекен* жана *Улуттар Биримдиги*, *Бүтүн Кыргызстан-Эмгек* жана *Республика-Ата Журт*. Башка партиялар түзүлгөн (же мурунку кошулуулардан активдештирилген) партиялардын лидерлери, *Аалам*, *Азаттык*, *Бир Бол* жана *Өнүгүү-Прогресс* түзөт. Эки партия *Мекен Ынтымагы* жана *Замандаш*, Россия Федерациясындагы жана Казахстандагы кыргызстандык мигрант шайлоочуларына таянышат. Бул партиялардан тышкары, шайлоого азыр бийликте турган *Ар-Намыс*, КСДП партиялар, жана Кыргызстан адамдарынын конгреси, *Кыргызстан* жана *Улуу Кыргызстан* катышып жатышат.

Расмий үгүт мезгили 4-сентябрда башталды жана шайлоого чейин 24 саат калганда токтотулат. ЕККУ/ДИАУБ ШБМсынын байкоочулары партиялар активдүү кампания жүргүзүп жатканы тууралуу, өлкө боюнча жолугуушуларды жана коомдук чогулуштарды өткөзүп жаткандыгы тууралуу билдиришкен. Билборддор, плакаттар жана башка илинмелер баардык жерлерде жана партиялардын кеңселеринде кеңири көрүнүп турат. Ар кайсы партиялардын мүчөлөрү жана активистери, активдүү түрдө агитация кылып, кампания материалдарын шайлоочуларга таратып же көчөлөрдө катуу сүйлөгүчтөр менен үгүт жүргүзүп жатууда. Үгүттүн биринчи күндөрүндө, эң көрүнүктүү үгүттү *Ата Мекен*, *Бир Бол*, *Өнүгүү-Прогресс* жана *КСДП* кылып жатышат. Кээ бир аймактарда *Ар-Намыс*, *Бүтүн Кыргызстан-Эмгек*, *Кыргызстан*, *Мекен Ынтымагы*, *Республика-Ата Журт* жана *Улуу Кыргызстан* активдүү болууда.

²² Аз дегенде 50 талапкерлердин тизмесинен бир адам мүмкүнчүлү чектелген адам болуусу керек. Бул жаңы квота. Жаштарга жана аз улутчулдарды орноштуруу талаптар жок.

²³ Партиялар сунушталган талапкерлердин тизмесине жаңы талапкерди киргизүү мыйзам түрүндө уруксат берилбейт, кээ бир партиялар эркек жынысындагы талапкерлерди тизмеден жыныс квотасына жооп бериш үчүн алышкан.

²⁴ 24- сентябрьда акыркы беш партиядан каттого алынган документтер, БШК тизмени каттоо үчүн 2-сентябрьга отурумун белгилеген, бирок расмий түшүндүрмөсүз болбой калган.

²⁵ Ички Иштер Министрлигине карата, 234 талапкерлерге катышууга тыюу салынган.

Аял кишилердин саясий тиричиликте катышуусу жетишсиз бойдон калууда, шайлоо кызматтарында дагы ошондой көрүнүш. 2007-жылы аялдардын саны 90 мүчөлүү парламентте Одөн 23кө (25.6 пайыз), жогорулагандан кийин азайа баштаган. Азыркы учурда, парламенттин 120 мүчөлөрүнүн ичинен 25 аял киши. Партия тизмелери менен катталган аял талапкерлер 30.1ден 35.3 пайызын түзөт.

Шайлоо үгүттөрү саясий партиялар түзгөн шайлоо фонддору аркылуу каржыланат. Бул фонддор партиялар же талапкерлердин өз салымы менен ж.о.э. жеке жана юридикалык жактардын ыктыярдуу каржылоолору аркылуу түзүлүшү мүмкүн. Партия тизмесиндеги талапкерлер өздөрүнүн шайлоо фондун түзө алышпайт. Партиялар өкмөттүк каржылоону кабыл алышпайт. Шайлоо мыйзамы, чет элдик, мамлекеттик же анонимдик булактан, диний, кайыр-садага уюмдарынан каржыланууга тыюу салат жана каражаттын көлөмүнө чектөө коет.

БШК түзгөн көзөмөлдөө ревизия жумушчу тобу, БШК мүчөсү тарабынан жетектелип финансылык эрежелерди көзөмөлдөөсүн камсыз кылат. 10-августан баштап көзөмөлдөө ревизия тобу үзгүлтүксүз түрдө ар бир партиянын шайлоо фондунан жалпы кирешелер жана чыгымдар тууралуу отчетторду жарыялап турат.²⁶

IX. МАССАЛЫК МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ

Телевидение (ТВ) калктын көпчүлүгү үчүн негизги саясий маалымат булагы болуп калууда, коомдук теле-радио-компания (КТРК) аймактык тартуу жана көрөрмандар жактан алдыңкы орунду кармап келет. 2011-жылы эки көрүнүктүү теле-каналдар, *5 Канал* жана *Пирамида* мамлекеттештирилгенден улам, бүт өлкөгө көрсөтүлүп жаткан теле-каналдар толугу менен же бөлүгү менен мамлекетке таандык. Көпчүлүк басма ММКдын санына карабастан, алардын тиражынын чектелгени шаар четтеринен чыгышына чектөө коет. Чектелген жарнама рыногу, ММКдын өнүгүүсүн кармап жана алардын финансылык көз карандысына тассир этет.

Шайлоо мыйзамы ММКлар үчүн эфир убактты жана басма аянттарды акыга сатууга уруксат берет, бирок бардык таймашучуларга бирдей баада бериши керек. Баалар шайлоо күнү дайындалган күндөн баштап, 10 күндүн ичинде жарыяланышы керек. БШК саясий жарнамаларды акы аркылуу көргөзүү үчүн тандаган ММКга аккредитациялоо талаптарын орноткон, бирок, бул мыйзамда каралбаган.²⁷ Эгерде ММК шайлоолорду же кампанияны калыс тартуулабаса же шайлоо комиссиясынын мүчөлөрүнүн намысын же наркын бузса, БШКсы аккредитацияны жокко чыгарганга жана төлөнгөн саясий жарнаманы жарыялаганын токтотууга укугу бар. Бул шайлоолорго, БШК 66 теле- жана радиокомпанияларды жана 137 гезиттерин аккредитацияланган.

Интернет медиа тууралуу, БШК расмий меморандумга тандалган онлайн медиаларга кол койгон, ошондой эле аккредитация процедурасын адаттык ММК каражаттардыкындай кылып кабыл алынган. Аккредитациядан өтпөгөн онлайн медиа таасирлүү түрдө, саясий партиялардын агитациясын сатууга тыюу салынган. Белгилүү веб портал Namba.kg аккредитацияланган эмес жана БШК чечимин сотто талашкан, сот 3-сентябрда БШК

²⁶ 14-сентябрда аудит тобунун отчетунун негизинде, Өнүгүү-Прогресс шайлоо фондунан эң көп короткон, (92.6 миллион Кыргыз сому, 1.2. миллион Евро жакын), анын аркасынан *Республика-Ата Журт*, *Ата Мекен* жана *СДПК*.

²⁷ Аккредитацияланган ММК, БШК отурумдарында жана пресс-конференцияларында, БШК менен кызматташып, чогулуштарды уюштуруп жана шайлоо комиссиясынын мүчөлөрүнөн интервью алганга укугу бар.

чечимимине колдоо көрсөтүлгөн.²⁸

Шайлоо мыйзамы мамлекетке таандык же мамлекет тарабынан каржыланып жаткан компанияларынан шайлоодо таймашып жаткан партияларга аз дегенде бир күндө бир саат акысыз эфир бөлүп берүүсүн талап кылат. Азыркыга чейин, бир гана коомдук КТРК жана мамлекеттик улуттук теле- жана радио компания (ЭЛТР) 14-сентябрьдан тартып акысыз эфир бөлүп берүүдө.²⁹ 2015-жылы мамлекеттик каржылоо алган 5 Канал жана *Пирамида*, акысыз эфир бөлүп берүү пландары тууралуу маалым кыла элек.

4-сентябрьда ЕККУ/ДИАУБ ШБМсы 6 теле- каналды (5 Канал, мамлекеттик теле радио компаниясы (ЭЛТР), коомдук КТРК, НБТ, НТС жана *Пирамида*), эки радио станция (коомдук *Биринчи радио*, КТРКнын бөлүгү жана *Азаттык* радиосу) жана 11 гезиттерди сандык жана сапаттык медиа мониторингин баштады.³⁰

Х. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

Конституцияда улуттук азчылыктар тууралуу тике маалымат камтылбайт, бирок дискриминация кылбоо жана теңчилик принциптер Конституцияда жана башка мыйзамдардыктарга сакталган. Конституция өлкөнүн калкы ар кандай этникалык топтон турганын билдирет. Бирок, улуттук мыйзамдардын арасында, улуттук азчылыктар тууралуу мыйзам, же өзгөчө мыйзамдык жоболор жок. Мындан тышкары, дискриминация кылбоо жөнүндө өзгөчө мыйзам кабыл алынган эмес. Конституция саясий партиялардын диний же этникалын негизинде түзүлүшүнө тыюу салат. Баардык расмий шайлоо материалдары бир гана кыргыз жана орус тилдеринде чыгарылууда.

Бардык партиялар улуттук азчылыктарга берилген 15 пайыз квотаны аткарышты, кээ бир партиялар улуттук азчылыктардын өкүлдөрүн өздөрүнүн биринчи ондук тизмесине киргизишкен. БШКнын бир мүчөсү улуттук азчылыкка кирет (Казак). Азчылык улуттар жыш жайгашкан АШК участкардун көпчүлүгүндө ошол улуттардын өкүлдөрү комиссиялардын мүчөлүктөрүндө бар.

XI. ДАТТАНУУЛАР ЖАНА КАЙРЫЛУУЛАР

Шайлоо комиссиясынын жана кызматкерлердин чечимдери, кыймыл аракеттери (же аракетсиздиктери) шайлоо процессинде катышуучулардын укугун бузса, жарандар жогорку дэңгээлдеги шайлоо комиссиясына кайрылышса болот. БШК тууралуу арыздар жана анын чечимдери тууралуу арыздар Бишкек шаарынын Первомай райондук сотунда каралат жана андан ары Жогорку Сотко кайрылса болот. Шайлоочулардын тизмесинде болгон каталар тууралуу арыздар, АШКсы аркылуу МККна эки календар күндүн ичинде жооп алуу үчүн жөнөтүлөт.

Мамлекеттик органдардын жана кызматкерлердин кыймыл аракеттери же чечимдери, ж.о.э. шайлоодогу таймашуучулар тууралуу арыздар менен милицияга же прокуратура органдарына, шайлоо комиссияларга жана жергиликтүү сотторго кайрылууга болот. Даттануучу укук бузуу иштерин билгенден тартып эки күндүн ичинде арыздар менен кайрылышы зарыл. Шайлоо күнгө чейин, шайлоо комиссиялары жана соттор арыздарды

²⁸ Сот Namba.kg БШКна аккредитация өтүү үчүн кеч тапшырганын себеп кылат. Сот БШКнын меморандумун мыйзамга жооп берерин же жөнү жок онлайн медианын укугун чектөө кылганын текшерген эмес.

²⁹ Таймашуучулардын чыгуусу 7-сентябрьда чучукулак кармоо менен чечилген.

³⁰ *Эркин-Тоо, Кызыл Туусу, жана Слово Кыргызстан* (баардыгы мамлекеттик каржыланган), *Алиби, Азия-Ньюс, Де Факто, Дело №, Фабула, Республика, Супер-Инфо* жана *Вечерний Бишкек*.

жана кайрылууларды үч күндүн ичинде чечиши керек (беш күн эгерде болжоо фактылар кошумча тастыктоону талап кылса). Милиция жана прокуратура органдары арыздарга эки күндүн ичинде жооп бериши керек (үч күн эгерде кошумча тастыктоону талап кылса).

БШКсы шайлоого убыганда жарандардын арыздар менен иш жүргүзүү тууралуу жобо чыгарган жана байланышуу арыздарды кароо жумушчу тобун уюштурган. Жумушчу тобу арыздарды карап жана көбүнчөсүн арыз ээлери менен расмий эмес талкулоо түрүндө чечет.³¹ Эки даттануу расмий түрдө БШКнын отурумунда каралган. Азыркы учурга чейин, БШКнын үч даттануу чечими Первомай райондук сотунда каралган, бирөөсү андан ары Жогорку Сотко кайрылган.³²

ХII. ЖЕРГИЛИТҮҮ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

Мыйзам толук шайлоо процессин жарандарга жана чет элдик байкоочуларга байкоо жүргүзгөнгө уруксат берет. Чет элдик байкоочулар БШК тарабынан аккредитациядан өтүүгө милдеттүү, жергиликтүү байкоочулары өздөрүнүн уюмы тарабынан шайлоо комиссиясына байкоочулардын атын көргөзгөн кат жөнөтүп, кайсы жерде байкоо жүргүзөөрү тууралуу статус ала алышат (БШК, АШК, УШК). Жарандык коом активдүү түрдө шайлоого байкоо жүргүзүүдө. *Таза Шайлоо* мамлекеттик эмес уюму, 35 узак мөөнөттүү байкоочулары менен шайлоону байкоо жүргүзүүдө, жана 850 кыска мөөнөттүү байкоочулар шайлоо күнү жайланыштырат. Демократия жана Жарандык коом үчүн Коалиция 60 узак мөөнөттүү байкоочулары бар жана 500 болжол менен тандалган кыска мөөнөттүү байкоочулар шайлоо күнү, шайлоо участкаларына жайгаштырылышат. БШК 28-июлда чыккан №87 Чечимине ылайык, БШКсы 4-сентябрдан гана баштап чет элдик байкоочуларга аккредитация бере баштаган, ошону менен Шайлоо мыйзамы менен берилген, шайлоо процессинин баардык этаптарын байкоо жүргүзүү укугун чектеген.³³

ХIII. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ ИШМЕРДИГИ

ЕККУ/ДИАУБ ШБМсы 25-августа расмий түрдө Бишкек шаарында пресс-конференция менен ачылды. Миссиянын жетекчиси БШК төрагасы, Тышкы Иштер Министрлигинин статс-катчысы, МКК башчысы, Жогорку Соттун төр айымы, Бишкек шаарындагы ЕККУнун борборунун башчысы, Орто Азияга Европанын Уюмунун Өзгөчө Өкүлү, жана саясий партиялардын өкүлдөрү менен жолугушту. ЕККУ/ДИАУБ ШБМсы үзгүлтүксүз байланышты БШКсы менен ж.о.э. шайлоо процессине катышкан мамлекеттик институттар, соттор, саясий партиялар жана талапкерлер, жарандык коом, ММК жана дипломатиялык коом менен түздү.

ЕККУ Парламенттик Ассамблеясы, Европалык Парламент жана Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы шайлоо күнүнө карата байкоочуларды жөнөтүүнү жарыялашты. ЕККУнун төрагасы Кристин Муттоненди бул шайлоодо ЕККУнун кыска мөөнөттүү байкоочулар миссиясынын Өзгөчө координатору жана жетекчиси катары дайындады.

*Англис тилиндеги түп нускасы бирден-бир расмий документ болуп эсептелинет.
Бул отчетту кыргыз жана орус тилдеринде окууга болот.*

³¹ БШКнын арыздарды кароо жумуш тобу жана кампанияны көзөмөлдөө жумуш тобу саясий партияларга кампания учурунда бузуулар болсо оозеки эскертүү бере алат. Шайлоо мыйзамы БШК коллегиялдуу орган катары формалдуу эскерүүлөрдү бергенге бийлик берет.

³² Namba.kg арызынан тышкары, бир азыр саясий партиянын талапкерлердин тизмесин каттоодон өткөзбөгөндүгү тууралуу, башка арыз БШК талапкерлердин тизмеси тууралуу чечимдин кеч чыгышына карата шайлоолорду кийинкиге калтыруу тууралуу талаптар болгон.

³³ Шайлоо мыйзамында чет элдик байкоочуларды аккредитация өткөзгөнгө эч кандай мөөнөт койбойт.